

OSTAVE 247 I 254 GODINE U NARODNOM MUZEJU U BEOGRADU

MILOJE R. VASIĆ

Narodni muzej, Beograd

Sredina 3 v. na Balkanu ostavila je ako ne pisane podatke o burnoj istoriji, onda materijalne koji govore o pohodima varvara i žilavoj borbi Rima i autohtonog stanovništva da sačuvaju svoje teritorije i imetak od provala i uništenja neprijatelja. I ne samo to, nego i unutrašnje borbe pretendenta za imperatorsku vlast ostavljaju duboke tragove u životu ovog perioda. Ti podaci su u prvom redu ostave novca koje su onda kao i danas verni pratioci nemirnog stanja u državi.

Na našem delu Balkana tri su perioda, potvrđena ostavama, bila najugroženija — 247, 251—52 i 254 godine. Ovde ćemo govoriti o prvom i trećem periodu. Iz prvog perioda 247 god. u Narodnom muzeju se nalaze dve ostave: iz Sikirice¹ i Dobrog Dola kod Azanje.² Sikirica sadrži sledeće komade:

VESPAZIJAN	1 kom.	JULIJA MEZA	13 kom.
HADRIJAN	1 kom.	JULIJA SEMIJAS	2 kom.
ANTONIN PIJE	1 kom.	ALEKSANDAR	
KOMOD	3 kom.	SEVER	59 kom.
SEPTIMIJE SEVER	36 kom.	ORBIJANA	1 kom.
JULIJA DOMNA	12 kom.	JULIJA MAMEA	11 kom.
KARAKALA	37 kom.	MAKSIMIN	13 kom.
GETA	10 kom.	GORDIJAN III	72 kom.
MAKRIN	1 kom.	FILIP I	2 kom.
ELAGABAL	26 kom.		
		ukupno:	303 kom.

¹ Zabeležena u Opšti inventar pod brojem 119.

² Zabeležena u Opšti inventar pod brojevima 835 i 836.

Dobri Do ima sledeće komade:

TRAJAN	1 kom.	JULIJA MEZA	33 kom.
HADRIJAN	1 kom.	JULIJA SEMIJAS	13 kom.
ANTONIN PIJE	4 kom.	JULIJA PAULA	6 kom.
MARKO AURELIJE	3 kom.	AKVILIJA SEVERA	2 kom.
LUCIJE VER	1 kom.	ALEKSANDAR	
FAUSTINA I	1 kom.	SEVER	167 kom.
FAUSTINA II	3 kom.	ORBIJANA	1 kom.
KOMOD	11 kom.	JULIJA MAMEA	34 kom.
ALBIN	3 kom.	MAKSIMIN	34 kom.
SEPTIMIJE SEVER	115 kom.	BALBIN	3 kom.
JULIJA DOMNA	54 kom.	PUPIJEN	1 kom.
KARAKALA	77 kom.	GORDIJAN I	2 kom.
GETA	22 kom.	GORDIJAN III	387 kom.
PLAUTILA	5 kom.	FILIP I	103 kom.
MAKRIN	5 kom.	OTACILIJA	
DIJADUMENIJAN	2 kom.	SEVERA	19 kom.
ELAGABAL	140 kom.	FILIP II	49 kom.
		ukupno	1265 kom.

Period 254 god. je zastupljen većim brojem ostava: Smederevo,³ Jablanica,⁴ Supska,⁵ i Dvorska.⁶

Ostave iz Sikirice i Dobrog Dola pokazuju sličan raspored vladara koji se u skoro neprekinutom nizu smenjuju do Filipa I. U emisijama novca nema nekih posebnih osobitosti niti novih tipova, ali opšta koncepcija ostave je interesantna. U Dobrom Dolu se javlja jedan neobičniji komad Julije Paule nepoznat u RIC IV/2 i BMC V:

Av. IVLIA PAVLA AVG. poprsje na desno.

Rv. CONCORDIA. Konkordija stoji na levo, drži pateru iznad upaljenog oltara i dvostruki rog izobilja. U polju levo zvezda.

Iz kovanja Julije Paule poznat je revers sa Konkordijom, ali na tim primercima Konkordija sedi. Pink navodi ovakav revers ali bez bližih podataka i literature.⁷ Stil rada je prilično grub i potseća dosta na neku orjentalnu kovnicu,⁸ pogotovu u poredjenju sa komadima u ostavi koji sigurno pripadaju rimskoj kovnici. Interesantna je činjenica da portret veoma liči na Akviliju Severu, a kod nje je poznat ovakav tip reversa. Moglo bi se pomisliti da je komad hibridni da kovanje Akvilije Severe nije mladje.

³ J. Petrović, Rimsko blago iz Smedereva, *Starinar* 6 (1931) 32 i d.

⁴ M. R. Vasić, Ostava iz Jablanice (Kupci), *Starinar* 18 (1967) 63 i d.

⁵ Nepotpuna, zavedena u Opšti inventar pod brojem 157.

⁶ Zavedena u inventar VII, br. 732 do 842, 1170—1373.

⁷ *Num. Zeitschr.* (1934) 17.

⁸ RIC IV/2, 27.

I kod jedne i kod druge ostave može se izneti pretpostavka da su postojala dva perioda stvaranja riznice. Prvi period bi bio do Aleksandra Severa, a drugi od Maksimina nadalje. Komadi iz Dobrog Dola su do Severa izlizani. Slično je i sa komadima Severa i Julije Domne osim nekoliko bolje sačuvanih. Novci Karakale i Gete su relativno dobro očuvani ali se vidi da su bili u opticaju. Komadi Maksimina i Dijadumenijana su potpuno novi, ali kod Elagabala i carica vidi se da su upotrebljavani. Tek kod Aleksandra Severa javlja se više odlično očuvanih komada, da bi kod Maksimina bili svi potpuno novi, tek izašli iz kovnice. Ovo bi govorilo da je početak riznice padao u vreme najstarijih dobro sačuvanih komada, u ovom slučaju u vreme Aleksandra Severa, a intenzivno se nastavlja na početku Maksiminove vladavine, upravo u vreme krize kada je bilo potrebno sakrivanje dragocenosti zbog velikih Maksiminovih konfiskacija, nemirnih vremena unutrašnjih i spoljnih razdiranja imperije. Potpunu istu sliku daje i ostava iz Sikirice.

Obe ostave imaju jednu vrlo značajnu karakteristiku koja se ne sreće u tolikoj meri kod drugih njima sličnih. Ovde se pokazuje da su denari igrali veoma značajnu ulogu i kada je njihova cirkulacija zvanično prestala. Sastav ostava koji ide od Vespazijana i Trajana pokazuje vrlo slabu zastupljenost antoninijana pre vlade Gordijana III. Posebno je jača koncentracija denara u vreme Aleksandra Severa što je i razumljivo kada se setimo njegovog pokušaja da ponovo uvede samo denar kao srebrnu monetu i ojača njegovu platežnu moć. Maksiminovi komadi su takodje relativno brojno zastupljeni i u jednoj i u drugoj ostavi za razliku od drugih poznatih ostava na Balkanu (ne računajući Reku Devniju koja je izuzetan slučaj). Sikirica i Dobri Do se proširuju komadima Balbina i Pupijena — no opet interesantna činjenica — denari i antoninijani su podjednako zastupljeni i ako su antoninijani ponovo u njihovo vreme uvedeni, verovatno zbog plaćanja trupa protiv Maksimina.⁹ Ali oni su uopšte na Balkanu retki (Smederevo 2 Balbina, 3 Pupijena; Jablanica 3 Balbina; Azanja 3 Balbina i 1 Pupijen; Sikirica nema; Reka Devnija 15 Balbina, 8 Pupijena; Plevna 1 Balbin i 1 Pupijen) dok je u Dorčestru 29 Balbina i 39 Pupijena što govori da je Balkan ostao i dalje veran Maksiminu i pod njegovim jakim uticajem. Stoga se ovde javljaju izuzetno emisije Balbina i Pupijena. Isto tako su izuzetna dva komada iz Dobrog Dola Gordijana I koji se na Balkanu javlja još samo u Reci Devniji (1 kom.) te i dalje ostaje kao vladar čiji se novci veoma retko nalaze u našim krajevima. Zanimljivi su podaci koje pružaju denari Gordijana III u ostavama iz Dobrog Dola i Sikirice. Oni obuhvataju drugi period kovanja sa skraćenom titulom (kraj 240 i početak 241 god.). Broj i dobra očuvanost mogu da dovedu do izvesnih zaključaka. U RIC IV/3 je ustanovljeno da su Gordijanovi denari retki. Međutim u našim ostavama pojedine serije pokazuju mnogo veću učestanost od drugih koje za naše krajeve ostaju i dalje izvanredno retke. Tako npr. PM TRP III COS PP (Gordijan na konju), IOVIS STATOR, LAETITIA AVG N, PIETAS AVGUSTI, SALUS AVGUSTI, VENUS VICTRIX, sa brojem od 4—6 kom. u poredjenju sa ostalim tipovima Antoninijana nisu niukoliko retki, dok su PM TRP III COS II PP (Gordijan sa kopljem i kuglom), VIRTUTI AVGUSTI, DIANA LUCIFERA, SECURITAS PUBLICA sa dva do tri komada već redji primerci. U retke pri-

⁹ H. Mattingly, The great Dorchester Hoard, *Num. Chron.* (1939) 44.

merke sa po jednim komadom dolaze reversi AETERNITATI AVG i PM TRP III COS II PP (Apolo sedi, grana, lira). Mali broj komada u drugim ostavama ne može da nam pruži neku zakonitost kretanja tipova denara na Balkanu. (Ovde ne uzimamo u obzir ostavu iz Niške Kamenice koja je nažalost nepotpuno došla u muzej, a koja bi zbog velikog broja komada koje je imala dala sigurno nešto drugačiju sliku.) Posmatrajući kretanje denara u vreme Gordijana III u drugim ostavama dolazi se do zaključka da je u ostavama Gornje Mezije mnogo jača koncentracija denara nego u drugim, tako u Dvorskoj na 116 kom. Gordijanovog novca dolazi 6 kom. denara. U Sikirici na 72 kom. dolazi 18 kom. (što je i najača koncentracija), u Dobrom Dolu na 386 kom. 43 kom. denara, u Niškoj Kamenici na oko 2200 kom. 130 kom., dok u isto vreme u Dorčestru na 8890 kom. samo dva denara, u Edlingtonu¹⁰ na 65 kom. 3 denara, a u nepoznatom nalazištu iz Britanskog muzeja na 45 kom. takodje 3 denara.¹¹ Zvuči malo čudno, ali možda stvarno, hipoteza da je Mezija primala denare, na koje je bila navikla, radije nego antoninijane. O tome govori i veliki broj denara u ostavama. Moguće da je ovo bio neki politički akt Gordijana III koji je, kako je to već dobro poznato, dosta favorizovao Meziju i njene garnizone.

Već dobro poznata brojnost novca koja se u ostavama pojavljuje od Gordijana III i ovde je zastupljena. 343 kom. Gordijana III i 103 kom. Filipa I u Dobrom Dolu drži se približno iste proporcije kakvu srećemo u svim ostavama sredine 3 v. i pokazuju veliku aktivnost oba vladara. Napadi varvara koji neprekidno ugrožavaju granice imperije koja je mogla da se drži u miru i disciplini samo velikim materijalnim sredstvima diktiraju ovakvu finansijsku politiku za kojom ne zaostaju ni kasniji vladari kao Trajan Decije — naročito on sa forsiranjem ilirske vojske i provincija Panonije i Dakije — a zatim Trebonijan Gal i Valerijan, i ako ova politika dovodi do ogromne inflacije i krize koja se u svoj žestini pokazala u vreme Galijena.

Ni u Sikirici ni u Dobrom Dolu ne nalazimo mnogo komada iz kovnice u Antiohiji koja je u periodu Gordijana III in Filipa I bila dosta aktivna. U Dobrom Dolu nalazimo samo 20 kom. novca Gordijana III, u Sikirici 5, u Dvorskoj 5, u Jablanici 55. Filipovog novca u kovnici iz Antiohije takodje malo ima u odnosu na Rim. Rimska kovnica je i dalje igrala primarnu ulogu u cirkulaciji novca, pa čak i kad je u Gornjoj Meziji otvorena jedna kovnica *comitatensis*. No broj od 373 kom. Antiohije prema 2389 u Smederevu, tridesetina komada na 293 i 227 u Nikolajevu i Skopju, a u Plevni 60 prema 559 naveli su P. Le Gentilhomme¹² da smatra da je u Podunavskim zemljama proporcija od 10 % komada iz Antiohije mnogo veća no u krajevima Galije. Ali ova proporcija je slična u Baalonu (42 prema 660) a takav je slučaj i sa Dorčestrom. Antiohiska kovnica je jedino slabo zastupljena u Nanteru (5 prema 100). Iz ovoga izlazi da je rasprostranjenost komada iz Antiohije približno svuda jednaka (oko 10 %) polazeće od Balkana na sever. Nalazi ovih ostava, i ako ne brojni, pružaju nam izvesnu mogućnost da tačno utvrdimo put prostiranja novca antiohiske kovnice u vreme Gordijana III. Preko Trakije novac je išao vardarsko-moravskom dolinom (Skoplje, Niš, Jablanica, Sikirica, s druge strane Nikolajevo, Plevna) do Podunavlja (Smederevo, Dobri Do, Dvorska), a zatim doli-

¹⁰ A. Robertson, The Edlington Wood Find, *Num. Chron.* (1935) 202 i d.

¹¹ *Num. Chron.* (1939) 32.

nom Dunava i Rajne u Germaniju, Galiju i Britaniju. No karakteristično je da je uglavnom zahvatao istočni deo Galije jer je u Pariskoj oblasti (Nanter) slabo zastupljen novac Antiohije.

Dobri Do se završava komadima Filipa I, Otacilije Severe i Filipa II dok u Sikirici nalazimo samo 2 kom. Filipa I PAX AETERNA i PM TRP IV COS II PP (*Felicitas*). Moguće je da je ostava iz Sikirice nekompletna i da zbog toga nedostaju komadi Otacilije i Filipa II, a i veći broj Filipovih komada jer revers sa PAX AETERNA pripada 244 god., a PM TRP IV COS II PP 247 god., ali i pored ove mogućnosti smatramo da je ovaj poslednji dovoljan za sigurnu dataciju nalaza.

Analiza reversa Filipa I iz Dobrog Dola pokazuje da su poslednji sigurno datirani novci iz 247 god. i to prvo LIBERALITAS AVG II,¹³ ANNONA AVG i AEQVITAS AVG koji su svi vezani za njegovu unutrašnju politiku i drugo PM TRP IV COS II PP (*Felicitas*). Na komadima je još uvek dugačka legenda na aversu kod Filipa I, a takva je i kod Otacilije — M OTACIL SEVERA AVG. Filip je svakako krajem 246 god. uzeo novu titulu TRP IV COS II s kojom ulazi u 247 godinu, a kao što je dobro poznato tek sredinom 247 godine je skraćuje u IMP PHILIPVS AVG, kao i Otacilija. Ovo bi govorilo da je datum zakopavanja i Sikirice i Dobrog Dola sam početak 247 godine. Ovo je pogotovu verovatno kada se uzme u obzir nedostatak komada Filipa II sa titulom na aversu AVGVSTVS koju on dobija po svojoj prilici posle pobeđe Filipa I nad Karpima i to pre juna 247 god.,¹⁴ ili što je verovatnije čak avgusta 247 godine.¹⁵

U ovo vreme pojavljuje se na istorijskoj pozornici Donjeg Dunava jedno vrlo ratoborno i jako pleme — Karpi, koji su u vreme Gordijana III mirni, ali su 244 god. počeli da prelaze preko Dunava. 245 god. blizu Prastine guverner Donje Mezije Mesalinus, a zatim Severinus koji je komandovao većim snagama, odbio je Karpe preko Dunava. Krajem godine sam Filip preuzima komandu. Ipak su Donja Mezija, Trakija i Makedonija bile i dalje napadane od varvara, kako pokazuje prestanak kovanja novca u pojedinim kolonijalnim kovnicama.¹⁶ U leto 246 Filip prelazi u Dakiju kojoj daje pravo kovanja (juli ili avgust).¹⁷ Te godine dobija titulu GERMANICVS MAXIMVS verovatno posle nekih borbi sa Kvadima.¹⁸ Sledeće, 247 god., Karpi ponovo napadaju na rimske provincije i Filip odnosi nad njima veliku pobeđu koja mu donosi titulu CARPICVS MAXIMVS. U ostavi iz Jablanice nalazi se ređi komad sa reversom VICTORIA CARPICA koji je kovan u čast ove pobeđe, ali sa kratkom legendom na aversu što jasno govori da je iz druge polovine 247 godine. Kao što je napred pomenuto Filip II je tom prilikom podignut na rang avgusta.¹⁹ Ovde bi izneli jednu hipotezu posmatrajući današnji Dunav. Za prelaz preko Dunava, koji je veoma teška reka za prelazanje većeg broja ljudi, puna virova i varljive maticice, najpogodnija su dva perioda — zima kad se Dunav zaledi i suša u leto ili ranu jesen od polovine jula do septembra. Stoga je vrlo verovatno da se

¹² P. Le Gentilhomme, *La trouvaille de Nanterre, Revue num.* (1946).

¹³ Uporedi K. Pink, *Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, Num. Zeitschr.* 68 (1935) 31.

¹⁴ CAH XII, 90. Uporedi Bosch, *Die kleinasiatischen Münzen II*, 57, 284.

¹⁵ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, 218.

¹⁶ CAH XII, 90. B. Pick, *Dacien und Moesien, AMNG* (1898) 82.

¹⁷ B. Pick, *op. cit.* 4.

¹⁸ CAH XII, 90.

Filipov pohod odigrao jula mešeca i da je on avgusta bio u Rimu gde je svečano proslavio pobedu.

Ovi događaji se neposredno ne vezuju na provinciju Gornju Meziju. Ne postoji prekid u kovanju novca Viminacijuma, a ni antički izvori ne govore ništa o događajima u Ilirikumu. Posredno je sigurno postojala velika opasnost da će varvari prodrati preko granica Donje Mezije i opustošiti i ove krajeve, a nije isključeno da su takvi prodori i postojali, ali ih istorija nije zabeležila. O tome nam jedino podatke daju ostave iz Dobrog Dola i Sikirice, a moguće i ostava iz Niške Kamenice. Nesumnjivo je da su one bile zakopane u panici pred varvarskom navalom i da je ona bila toliko jaka da su sve okolne provincije bile njom zahvaćene. O tome može da pruži podatke jedna ostava otkrivena duboko u Germaniji, u Majncu, koja je zakopana u isto vreme kada i naše i koja se isto tako završava novcem Filipa I (PM TRP IV COS II PP [*Felicitas*]).²⁰

Ova ostava je za nas interesantna još iz jednog razloga. Broji 160 kom. novca, pa je moguće da Sikirica sa 303 kom. i nije bila veća, ili možda samo neki komadi nedostaju. Sve tri ostave, Dobri Do, Sikirica, Majnc govore da su bile pre privatnih lica nego vojnika čemu najviše doprinosi mali broj komada, a veliki broj denara iz ranijih perioda. Upoređujući ove ostave sa onima iz Nantera, Anglora i druge ostave Majnca, gde je takodje veoma veliki broj denara u poredjenju sa antoninijanima²¹ može se pretpostaviti da su denari bili brižljivo sakupljeni bilo u cilju kakve trgovačke špekulacije ili samo kao odbrana od slabog novca njihovog vremena. To sve pre liči na domaćinsko rukovanje imanjem nego na neobuzdanog vojnika. Ovome doprinose i podaci o nalazu ostave iz Dobrog Dola koja je nadjena u fragmentovanom sudu tipične kućne keramike, a pored nje je nadjen jedan stakleni aribalos i jedan sud sa ljudskim licem izradjen u finoj tehnici. Cela površina imanja je pokrivena sa fragmentima tegula i imbreksa te se može pretpostaviti da je ovde bila neka vila rustika, a možda čak i neko veće civilno naselje.

Na kraju ovog kratkog prikaza ostava iz 247 god. treba napomenuti jedan interesantan nalaz primerka Filipovog novca kovanog u Viminacijumu iz god. VII lokalne ere koji se nalazio u ostavi iz Dobrog Dola. On je sigurno kovan 246 god. neposredno pre zakopavanja ostave te nalaz ovog komada sigurno potvrđuje teze da je lokalna era Viminacijuma počinjala 239 god.²²

Kako je već napred pomenuto drugi interesantan period je 254 god. sa većim brojem ostava od kojih ovde pominjemo ostavu iz Dvorske kod Krupnja sa sledećim sadržajem:

SEPTIMIJE SEVER	12 kom.	ELAGABAL	17 kom.
JULIJA DOMNA	2 kom.	JULIJA MEZA	4 kom.
KARAKALA	12 kom.	JULIJA SEMIJAS	4 kom.
GETA	3 kom.	AKVILIJAS SEVERA	1 kom.
MAKRIN	1 kom.		

¹⁹ E. Stein, *RE* X, s. v. Iulius (386). *CAH* XII, 90.

²⁰ G. Behrens, *Germania* (1942) 155 i d.

²¹ P. Le Gentilhomme, loc. cit. 19-20.

²² Uporedi B. Pick, op. cit. G. Elmer, *Num. Zeitschr.* 68 (1935) i d. Ne bi moglo da se prihvati mišljenje M. M. Vasića (*Glas SKA* 52 [1896]) o početku lokalne ere 240 godine.

ALEKSANDAR		HERENIJA	
SEVER	28 kom.	ETRUSCILA	10 kom.
ORBIJANA	2 kom.	HERENIUS	
JULIJA MAMEA	7 kom.	ETRUSKUS	8 kom.
MAKSIMIN	7 kom.	HOSTILIJAN	8 kom.
GORDIJAN III	116 kom.	TREBONIЈAN GAL	37 kom.
FILIP I	54 kom.	VOLUZIJAN	25 kom.
OTACILIJA SEVERA	10 kom.	EMILIJAN	14 kom.
FILIP II	9 kom.	VALERIЈAN	26 kom.
TRAЈAN DECIЈE	36 kom.	GALIЈEN	9 kom.
+ 1 konsekrativni		MARINIЈANA	6 kom.
		ukupno	478 kom.

Ostava po sastavu odgovara ostavama ovog perioda naročito Smederevu koji počinju s Julijom Domnom, Glibovcu (S. Sever), Dorčestru (J. Domna) i nepoznatom nalazištu u Narodnom muzeju (J. Domna). I u Dvorskoj se opaža veći broj denara o čemu je već i ranije govoreno te nećemo ponavljati. Ovde se može samo ponovo podvući jedna interesantna činjenica da ostava počinje da se stvara u doba Aleksandra Severa. Prateći ne samo očuvanost nego i broj komada ovo jako pada u oči u svim citiranim ostavama. Nesumnjivo je da je ovo vreme prelomno u ekonomskom životu imperije i da od tog doba inflacija već zahvata širok zamah, i ako je bila preteća i pred vladavinom Aleksandra Severa.

Tipovi novca do Hostilijana su obični. Kod Hostilijana se javljaju dva redja komada iz Antiohiske kovnice AEQVITAS AVG. i PUDICITIA AVG, kao i jedan iz Rima CONCORDIA AVG. U Smederevskoj ostavi ovi reversi se nalaze takodje samo po jedan komad, dok ih u ostavi u Jablanici nema. Kod Trebonijana Gala nalaze se redji reversi rimske kovnice, PROVIDENTIA AVG (1 kom.) i SALUS AVGG (1 kom.), koji se i u drugim ostavama retko javljaju (Smederevo, Jablanica, ostava iz Španije).²³

Emilijan je zastupljen sa 14 komada iz kovnice u Rimu koji su svi redji kako u ovoj ostavi tako i u drugim, a to su ERCULI VICTORI, MARTI PACIF, MARTI PROPUGT, PACI AVG, PM TRP I PP, SPES PUBLICA, VICTORIA AVG i VIRTUS AVG. Raspored pojedinih tipova reversa je uglavnom u svim ostavama podjednak, ali se najviše nalazi primeraka sa reversom VICTORIA AVG.

Publikujući ostavu iz Jablanice izneli smo mišljenje da je u vreme Valerijana radila jedna kovnica u Gornjoj Meziji, moguće u Viminacijumu. Sada smo sve više u uverenju da je ta kovnica zaista radila u Gornjoj Meziji i da je bila locirana u Viminacijumu. Valerijan je krenuo iz Recije na Emilijana, ali je ipak deo ilirskih trupa prišao njemu, tako da su se operacije vodile na dva fronta. Ne treba posebno podvlačiti dobro poznatu činjenicu da je vojska u Podunavlju bila izuzetno probrana i jaka zbog neprekidnih ratova sa varvarima i da je većina poslednjih careva bila podignuta na presto upravo pomoću i na traženje ilirskih trupa. Nije suvišno reći da je onaj ko je imao ilirske trupe imao celu rimsku imperiju. Svakako da je iskusni Valerijan dobro poznao

²³ H. D. Galwey, *Num. Chron.* (1962) 342 i d.

stanje u vojsci i da je bio svestan da će samo dobrim plaćanjem trupa moći da završi započetu stvar. Gornja Mezija je bila najzgodnija da se sa te strane počnu operacije, a Viminacijum kao prestolnica i jedno od sedišta Mezijskih legija. Pošto je već postojala kovnica kolonijalnog novca kao i tradicija kovanja Antoninijana od Pakacijanove pobune (a sigurno je da su i posle njega imperatori nastavili da kuje carski novac u ovoj kovnici, ali ne u većim količinama) logično je da će i Valerijan nastaviti sa kovanjem u njoj i to prvenstveno novac sa reversima koji veličaju vojsku.

Analizirajući komade iz ostave u Dvorskoj nalazimo tri kovnice koje su radile na početku vladavine Valerijana i Galijena. To su kovnica u Viminacijumu koja je zastupljena sa najvećim brojem komada, kovnica u Rimu i verovatno kovnica u Milanu. Takav raspored nalazimo i u ostavama iz Smedereva i Jablanice.

Kovnica Rim je zastupljena s jednim komadom sa aversom IMP C P LIC VALERIANUS AVG koji se i Rimu javlja u prve tri emisije od 253 do ranog proleća 254 god. kada Valerijan menja legendu na aversu u IMP CAES P LIC VALERIANUS AVG.²⁴ Revers je IOVI CONSERVATORI koji se nastavlja i u kasnijim emisijama. Portret na ovom komadu je mladalački, bez brade i još liči na portret Trebonijana Gala (nekoliko komada u ostavi) iz Rimske kovnice, jer verovatno da zvanični portret 253 još nije stigao u Rim. Kovnica u Viminacijumu: Legende na aversima i reversima se uklapaju o podelu emisija koju je utvrdio Göbl²⁵ ali komadi koje pripisujemo ovoj kovnici pokazuju jedno njeno vrlo interesantno delovanje. Iz prve emisije 253 god. u ostavi se nalaze komadi sa legendom na aversu IMP P LIC VALERIANO AVG. Reversi su FIDES MILITUM (7 kom.), VIRTUS AVG (2 kom.), VIRTUS AVGG (1 kom.) i VICTORIA GERMANICA (3 kom.). Portret na ovim komadima pokazuje punijeg, mladjeg čoveka sa bradom, ali medju komadima FIDES MILITUM nalazi se jedan sa novim portretom starijeg čoveka, bez brade, ali ne debelog.

U drugoj emisiji 253 god. legenda na aversu se menja u IMP VALERIANUS P AVG. Reversi su i dalje FIDES MILITUM (5 kom.) i VIRTUS AVGG (1 kom.). Opet su zanimljivi komadi sa reversom FIDES MILITUM. Dok jedan komad zadržava raniji portret čoveka sa bradom, a takav se javlja i u ostavi iz Jablanice, ostali imaju noviji portret starijeg čoveka bez brade kakav se javlja u prvoj emisiji. I jedan i drugi kalup su potpuno identični s kalupima prve emisije. Takav raspored se nalazi i u Smederevskoj ostavi. Komad sa reversom VIRTUS AVGG ima ovaj drugi noviji portret. Ako bi se postojanje dva kalupa moglo uzeti kao neko merilo, možemo izneti pretpostavku da su u kovnici delovale dve radionice sa dva majstora.

Valerijanova serija se završava trećom emisijom s početka 254 god. koja zadržava istu legendu na aversu kao i druga, dok su reversi CONCOR LEGG (2 kom.) i TEMPORUM FELICITAS (1 kom.). Portret se vezuje za novi portret druge emisije, a raniji se ovde ne javlja.

Oba portreta su radjena u dobrom rimskom stilu, no dok se raniji po opštoj koncepciji još vezuje za kovanje Trebonijana Gala, ali već ima originalne Valerijanove crte, drugi je svojstven kasnijem Valerijanovom portretu.

²⁴ G. Göbl, Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit V, *Num. Zeitschr.* 74 (1951) 19—21.

²⁵ Ibidem 27 i d.

Galijenov novac iz ostave u Dvorskoj pripada takodje kovnici Viminacijuma i to drugoj emisiji iz 253 god. sa legendom na aversu IMP GALLIENUS P AVG koja se nastavlja i u trećoj. Revers je CONCORDIA MILITUM (2 kom.). Iz treće emisije 254 god. se reversi CONCOR MIL (1 kom.) LIBERALITAS AVGG (1 kom.) i SALUS AVGG (5 kom.) sa kojim se završavaju ostave iz Smedereva, Jablanice i nepotpuna ostava iz Supske. Portret je sličan ranijem Valerijanovom i još uvek nema karakteristike kasnijih Galijenovih portreta s kovrdjastom bradom, bradnom kosti povijenom naviše i nosom povijenim naniže. Ovo je portret mladića sa produhovljenim punijim licem, ravnom bradom i nešto kukastim nosom. Dok je Valerijanov portret kako je rečeno vezan više za Galusov, dotle je Galijenov vrlo blizak portretu Emilijana, a skoro identičan komadu objavljenom u Jablaničkoj ostavi za koji smatramo da je kovan u Meziji. Ovo bi bila još jedna potvrda da je kovnica u Viminacijumu imala dužu tradiciju kovanja antoninijana na koju se neposredno nastavljaju i Valerijan i Galijen.

Marinijanini komadi sa reversom CONSECRATIO pripadaju trećoj emisiji Viminacijumske kovnice.

Kovnica u Milanu: tri komada u ostavi pokazuju sasvim različit i nov stil portreta nego što je u Rimskoj i Viminacijumskoj kovnici. Portret prestavlja čoveka u godinama, podbulog, sa podvaljkom, naglašenom bradnom kosti i naglašenim podočnjacima. Legenda na aversu je IMP VALERIANUS P AVG a reversi AETERNITATI AVGG (SOL stoji na 1.), FIDES MILITUM i VIRTUS AVGG. Epigrafske odlike, legenda na aversu i reversi FIDES MILITUM i VIRTUS AVGG vrlo su bliski izdanjima druge emisije Viminacijumske kovnice, te izgleda da je iz Viminacijuma prenešen deo kovnice posle druge emisije 253 god. To najbolje ilustruje revers FIDES MILITUM koji se posle druge emisije ne javlja u kovnici u Viminacijumu, već ga nalazimo u novoj kovnici, pa je moguće da je cela oficina prebačena u drugo mesto. VIRTUS AVGG ostaje zajednički i jednoj i drugoj dok je AETERNITATI AVGG svojstven samo novoj. Rad nove kovnice bi mogli sa sigurnošću da stavimo na početak 254 god. pred treću Viminacijumsku emisiju. Ova nova kovnica je najverovatnije otvorena u Milanu jer u to vreme počinju pripreme i sam pohod Galijenov protiv Germana, a Milano izgleda najzgodniji kao baza za početak operacija.

Svi komadi iz ostave su iz kraja 253 i početka 254 što znači da je to vreme zakopavanja ostave. Istoriski podaci nam ni ovde kao ni za period 247 god. ne daju neki odgovor o događajima koji su se odigrali u Gornjoj Meziji. Zna se da u početku vlade Valerijana i Galijena Panoniju pljačkaju Kvadi i Jazigi. Markomani 254 god. upadaju u Panoniju i pošto nisu dobili nikakav otpor stigli su do Ravene.²⁶ Galijenu je pošlo za rukom da odbije Markomane ali pod uslovom da im da deo Gornje Panonije. 254 god. i Skiti prelaze Dunav, pustoše Trakiju i stižu do Soluna. U Iliriku je situacija svakako očajna, ali su detalji u izvorima izgubljeni sem kod Zosima²⁷ koji govori o upadima varvara u Italiju i Ilirikum. O ovome su nam opet jedini podaci ostave koji govore o velikom strahu i borbama vodjenim u Podunavlju. Nadamo se da će nam nova proučavanja i arheološka iskopavanja uneti više svetlosti u jedan od najmračnijih perioda u istoriji Gornje Mezije.

²⁶ Eutropius 9, 7.

²⁷ Zosimus 1, 31.

*Coin deposits from the years 247 and 254, now in the National
Museum in Belgrade*

Several numismatic hoards from Serbia are here published. The author believes two hoards — from the village of Sikirica¹ (303 coins, Vespasianus — Philip I) and from the hamlet of Dobri Do near the village of Azanje² (1265 coins, Trajan — Philip II) — to have been buried at the beginning of 247. The remaining hoards — Smederevo,³ Jablanica,⁴ Supska,⁵ Dvorska near the town of Krupanj⁶ (478 coins, Septimius Severus — Mariniana) — the ascribes to the year 254.

The author analyses the special features of the issues and their minting, the proportions of *denarii* and *antoniniani* in the individual hoards themselves and compared to hoards found elsewhere, establishes that these deposits were mostly buried by private individuals and not soldiers, and that hoarding began under Alexander Severus. Inflation is already noticeable under Alexander Severus and it continued to grow in the uncertain period following the accession of Maximinus Thrax. The author further distinguishes stamps from other mints and traces the penetration of stamps from eastern mints into the west, over Thracia, along the Vardar-Morava valley to the Danube *limes* then along the Danube to the Rhine. He points out some special features in the minting itself, for example, that Valerianus's portrait is at first similar to Gallus's, Gallienus's to Aemilianus's and Julia Paula's to that of Aquillia Severa (which at the same time points to a continuing tradition of minting at Viminacium). This was because the new portraits were not immediately accessible to the mints, which, however still had to continue coining at an intensive rate. The style of minting of Philip's coin from the year 246, with the mark of the Viminacium local era, VII, is a fair proof that the beginning of this era was in 239.²² In Philip's time the *comitatensis* mint was opened in Moesia Superior.

Attacks by barbarians forced the administration to send a great deal of money to the threatened provinces; in our example, to Moesia Superior, which is especially evident from the time of Gordianus III onwards. At the same time this forced the mints to increase production and — for other reasons as well — so led to inflation, which became catastrophic in the reign of Gallienus. In the second quarter of the 3rd century Carpi appeared on the Lower Danube. They were peaceful during the reign of Gordianus III, but in 244 began inroads over the Danube into the empire, so that at the end of 245 Philip was forced to take over operational command himself. Under their pressure several mints had to stop working.¹⁶ In 246 Philip marched into Dacia, to which he gave the right to coin money,¹⁷ defeated the Quadi and took on the title of *Germanicus maximus*.¹⁸ In July 247 he finally routed the Carpi and adopted the title of *Carpicus maximus*, at the same time naming his son, Philip II, his co-ruler.¹⁹ At the beginning of the reigns of Valerianus and Gallienus, Quadi and Jazigi plundered and looted Pannonia; in 254 Marcomanni also invaded the province and succeeded in penetrating right up to Ravenna.²⁶ Gallienus repulsed them but allowed them to settle a part of Pannonia Superior. In 254 Scythians devastated Thracia and penetrated as far as Thessalonica.

Written sources documenting these events are scarce, so that a numismatic analysis, especially of coin hoards, becomes even more important.